

УДК 336.77:336.71 (477)

*І. В. Белова, канд. екон. наук, доцент кафедри банківської справи
ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”*

КОНЦЕНТРАЦІЯ КРЕДИТІВ БАНКІВ УКРАЇНИ ЯК СИСТЕМНИЙ РИЗИК

У статті досліджено концентрацію кредитів банків України у галузевому та іншому розрізах. Доведено високий рівень концентраційного ризику, що потенційно може стати причиною банкрутства значної кількості банків. Проведено порівняння рівня ризику концентрації вітчизняних банківських кредитів з даними по окремих країнах.

Ключові слова: ризик концентрації, банківські кредити, системний ризик, галузевий ризик.

Постановка проблеми. Управлінню кредитним ризиком у діяльності банків приділяється багато уваги, але проблема управління ризиком концентрації все ще залишається не вирішеною остаточно. Хоча банки і розраховують показники концентрацій в різних розрізах, але немає майже ніяких встановлених обмежень, які б використовувалися в процесі нагляду за банками та за порушення яких застосовувалися б заходи впливу.

Концентрація ризику кредитів є основною формою концентраційного ризику, причому він може виникати і у позабалансових статтях.

У межах даної статті під системним ризиком будемо розуміти ризик несприятливих змін у фінансовій системі в цілому, що є визначенням Reuters Financial Glossary.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перелік досліджень проблематики ризику концентрації включає як міжнародні документи (Базель II та ін. [11]), так і праці окремих авторів, серед яких: П. Разумовський, М. Помазанов [4], О. Васицьк [10], К. Дульман та Г. Шуле, Х. Лопес, М. Горді та Е. Люткебоммерт [9], К. Уеслі [12], М. Пихтін, Ю. Слесарь [6], П. Ковальов [1] та ін.

У Базельських рекомендаціях вказано, що 9 з 13 великих кредитних криз за останні 100 років були наслідком надмірних кредитних концентрацій, а також зазначено необхідність створення належних внутрішньобанківських процедур для уникнення невинуватої галузевої концентрації позичальників, що і повинно бути об'єктом моніторингу регулятора (Базель II, частина 3 розділу III.B).

Невирішені раніше частини проблеми. Остання світова криза показала, що наслідком надмірних кредитних концентрацій для багатьох банків став дефолт. Але нагляд у різних країнах зосереджений на моніторингу концентрацій на одного позичальника та не забезпечує надійних процедур виявлення груп пов'язаних позичаль-

ників, не приділяє уваги заходам з обмеження галузевих концентрацій.

Мета статті – дослідити концентрацію кредитів банків України (у різних розрізах) з метою вивчення концентраційного ризику як одного з системних.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Методичними рекомендаціями щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України концентрація – зосередження, скупчення ризику, тобто його нерівномірний розподіл між об'єктами. Концентрація виникає, якщо актив або зобов'язання банку, які характеризуються спільним фактором, перевищують певну межу його капіталу [2]. Дані рекомендації, насамперед, зосереджені на концентрації боргів одного позичальника, але увага в них приділяється і кредитуванню в одну галузь або в групу споріднених галузей, або в групу споріднених підприємств.

Для оцінки міри концентрації використовуються різні методи: розрахунок коефіцієнта концентрації, індексу Херфіндала-Хіршмана, побудова кривої Лоренца з розрахунком коефіцієнта Джині, багатофакторні методи. Для управління цим ризиком та контролю за ним найбільш поширеними є лімітування, стрес-тестування та врахування ризику в економічному капіталі.

Ризик концентрації суттєво впливає на рейтинг банку. Є дослідження, які показують, що фактично вищий рівень концентрації кредитів спостерігають у банках з низькими рейтингами [5]. Крім того, для банків регіону ЕМЕА (в т.ч. це і Східна Європа, частиною якої є Україна) дуже показовим є відношення суми великих кредитів до чистого операційного доходу до формування резервів під можливі втрати за позиками. Цей показник має значення від 8 % в Турції до 27 % в Росії та 52 % в Болгарії. Якщо одна з таких великих позик стає проблемною, то загальна сума резервування суттєво зростає, що негативно впливає на фінрезультат.

Для моніторингу ризику концентрацій в Україні регулятор запровадив економічні нормативи Н7-Н10. Обмеження, що ними встановлені,

стосуються концентрацій і на одного клієнта, і на одного інсайдера, і на сукупність інсайдерів, і на великих позичальників.

Але динаміка їх за весь термін публікації статистики справляє досить суперечливе враження. Так, в цілому по системі значення нормативу ризику на одного контрагента Н7 з 01.01.2002 до 01.01.2013 знаходиться на майже незмінному рівні 23 % при нормативному обмеженні у 25 %. Значення нормативу великих кредитних ризиків, що повинно бути не більше 800 % регулятивного капіталу, весь період публікації статистики коливалося у межах 170–270 %. А ось нормативи для інсайдерського ризику стрімко зменшилися,

особливо Н10, який знизився з 11,8 % станом на початок 2002 р. до майже 2,4 % станом на початок 2013 р. при нормативному обмеженні у 30 %. А динаміка Н9, представлена на рис. 1, свідчить фактично про відсутність такого ризику для системи, оскільки за останні 11 років значення Н9 зменшилося з 5,8 до 0,35 %.

Однак саме інсайдерське кредитування у незвично великих обсягах (внаслідок маскування) світові рейтингові агенції визначають як основну причину поганої якості активів банків колишнього СРСР, і навіть вважають його причиною можливих дефолтів банків.

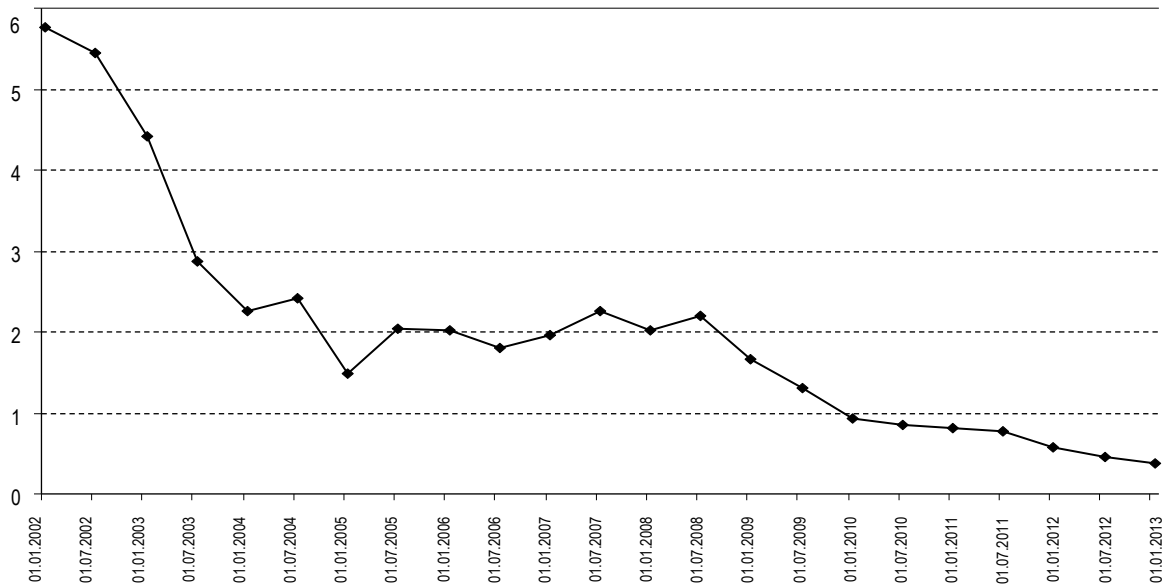

Рисунок 1 – Норматив максимального розміру кредитів, наданих одному інсайдеру – Н9 (не більше 5 %) (за даними [7])

Кредити інсайдерам часто характеризуються тим, що це великі, навіть найбільші кредити, які через низку підставних фірм надаються в результаті одній особі (неявному, завуальованому інсайдеру).

Про обсяги інсайдерського кредитування (в тому числі неявного) опосередковано можна судити з місячної форми звітності банків № 613 “Звіт про концентрацію ризиків за активними операціями банку з контрагентами та інсайдерами”. В цій формі наводиться значна кількість даних: і про загальну заборгованість контрагента/інсайдера, і про суму наданого забезпечення, і про кількість у контрагента/інсайдера учасників, асоційованих осіб. Але при визначенні останньої характеристики виникають певні, часто непереборні, труднощі внаслідок того, що у разі використання контрагентом підставних осіб (або низки фірм/ТОВ) стає майже неможливим виявлення реальних бенефіціарів таких операцій.

Наступною проблемою є те, що у зазначеній формі № 613 фактично немає показника, що зіставляє розмір заборгованості з капіталом банку. А перелік інсайдерів та розрахунок відповідних нормативів банк робить самостійно, що суттєво ускладнює нагляд і може бути чинником його неефективності.

Дослідження нормативу Н7 (концентрація ризику за одним клієнтом), проведене Business Information Network (BIN.ua), показує, що для окремих банків він значно перевищує 25 % або знаходиться рівно на межі: “Укргазбанк” (з рекордним показником 86,73 % регулятивного капіталу), “Сведбанк”, “ВТБ Банк”, Банк “Київ”, “Актив банк”, Банк “Ринкові технології”, Банк “Український фінансовий світ”. Результати досліджень BIN.ua свідчать, що існує певна кількість банків з високою концентрацією кредитних ризиків. Норматив Н8 складає від 550 до 600 % регулятивного капіталу для таких банків:

“Таврика”, “Національні інвестиції”, “Демарк”, “Український фінансовий світ”, “Єврогазбанк”, “Банк інвестицій та заощаджень”, “Фінбанк”, “Інтеграл-Банк”, “Укрбізнесбанк”. Одночасно з високим значенням Н8 для цих банків спостерігається надто концентрована структура власності, що фактично може і пояснювати такі значні кредитні концентрації.

Окрім зазначених вище концентрацій кредитів, слід визначити концентрації за типом контрагента та видом його економічної діяльності

(у випадку кредитів підприємств), за регіонами, пов’язаними особами та їх групами.

Відомо, що галузі економіки в процесі свого розвитку проходять певні цикли. У різних галузях етап спаду може суттєво відрізнитися за тривалістю та глибиною спаду (описується зниженням рентабельності або навіть збитковістю галузі, масовими вивільненнями працівників та ін.). Тому, безумовно, великі концентрації кредитів у одну галузь є виключно ризиковими. Проведемо аналіз зазначених галузевих концентрацій за даними табл. 1.

Таблиця 1 – Кредити, надані банками України нефінансовим корпораціям у розрізі видів економічної діяльності, залишки коштів за станом на кінець періоду

Кредити за видами економічної діяльності	2012 р.		2007 р.	
	млрд рн.	питома вага, %	млрд грн.	питома вага, %
Усього	605,425	100	265,642	100
з них за видами економічної діяльності:				
сільське господарство, мисливство та лісове господарство	36,488	6,0	16,487	6,2
добувна промисловість	15,726	2,6	5,467	2,1
переробна промисловість	125,880	20,8	65,745	24,7
будівництво	37,052	6,1	22,317	8,4
операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	105,516	17,4	29,397	11,1
торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	220,224	36,4	102,130	38,4
діяльність транспорту та зв’язку	30,043	5,0	10,441	3,9

З аналізу даних табл. 1, яка побудована за матеріалами Статистичного бюлетеня НБУ [7], можна зробити кілька висновків:

- з кредитів нефінансовим корпораціям, частка яких складала у загальній сумі від 56,9 %, станом на кінець 2007 р. до 74,7 % станом на кінець 2012 р., більше третини (від 38,4 до 36,4 % на відповідні дати) припадає на підприємства торгівлі. Тобто спостерігається значна концентрація кредитів у один вид діяльності – торгівлю. Цей вид діяльності демонстрував збитки у кризовий 2009 рік, а потім – тільки прибутки;
- від 19,5 до 23,5 % кредитів нефінансовим корпораціям припадає на сектори будівництва та операцій з нерухомим майном, від 26,8 до 23,4 % – на добувну та переробну промисловість і лише близько 6 % – на сільське господарство. Для будівництва характерні збитки протягом всіх останніх років, починаючи з 2008 р., і майже аналогічна ситуація спостерігалася і для сектора операцій з нерухомим майном, окрім прибуткового 2008 р., що і впливає на перспективи повернення кредитів.

Для дослідження ризику концентрації за окремими банками було зроблено вибірку з 30 банків різних груп за класифікацією НБУ, частка кредитів яких у загальній сумі по системі складає більше 60 %. Результати є такими: всього кілька банків з вибірки мають значну (більше чверті портфеля) концентрацію кредитів у промисловість (“Ощадбанк”, “Дочірній банк Сбербанка Росії”, “Промінвестбанк”, “ОТП Банк”). Інші ж – в основному демонструють тенденцію до зростання концентрацій кредитів секторам транспорту та торгівлі та/або зменшення частки кредитів фізичним особам.

Кредити у сільське господарство для банків вибірки мають частку від 0 до 7 %, окрім “Креді Агріколь Банк”, де частка зросла з 7 до 21 % за роки аналізу. При цьому досить значною залишається для вибіркової сукупності банків частка кредитування у сектор “Операції з нерухомим майном”, а найбільш суттєві зміни у питомій вазі такого кредитування відбулися тільки у 3 банках: “Таврика” (з 18 до 34 %), “Інтеграл” (з 2 до 17 %) та “Діамант” (з 33 до 19 %).

Таким чином, банки в основній своїй масі орієнтуються на кредитування 2-3 секторів економіки, і кредити у ці напрями супроводжуються або тим, що операції є беззаставними, або з заставою низької ліквідності.

Порівняємо наявні концентрації з даними по інших країнах. Наприклад, наведемо дані сайту Bank of England (табл. 2).

Таблиця 2 – Структура кредитів резидентів Великобританії за станом на початок 2013 р. [8]

Кредити за видами економічної діяльності	Сума, млрд фунтів стерлінгів	Питома вага %
Нефінансові корпорації	493,3	100
з них:		
сільське господарство, мисливство та лісове господарство	12,6	2,55
видобуток і розроблення кар'єрів	7,5	1,51
виробництво	34,8	7,06
електроенергія, газ і водопостачання	9,9	2,00
будівництво	54,7	11,09
оптова та роздрібна торгівля	41,7	8,46
тимчасове розміщування й організація харчування	28,9	5,85
транспорт, складське господарство та зв'язок	33,5	6,79
нерухомість, професійні послуги та підтримка діяльності	216,1	43,80
з них купівля, продаж, оренда нерухомості	180,5	36,60
державне управління та оборона	8,9	1,81
освіта	11,5	2,33
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	21,6	4,38
відпочинок, діяльність у сфері особистого і громадського сервісу	11,4	2,32

Як бачимо, значні галузеві концентрації кредитів нефінансовим корпораціям також спостерігаються і у Великій Британії, але зовсім в інших секторах: 43,8 % загальної суми припадає на сектор “Нерухомість...”, в тому числі на “Купівлю, продаж, оренду нерухомості” – 36,6 %. Друга за розміром концентрація – це споріднений сектор “Будівництво” з часткою у 11,1 %, а на торгівлю припадає 8,5 % (для порівняння – в Україні це близько 37 %, див. табл. 1).

Ще одним прикладом концентрацій, як уже зазначалося, є тип контрагента. Так, значні концентрації у кредити домогосподарств є фактором суттєвих ризиків для банку. У табл. 3 розглянуто структуру кредитів банків України за основними типами контрагентів: фізичними та юридичними особами.

За останні роки відбувалося спочатку зростання частки кредитів фізичним особам з 23,3 % станом на 01.01.06 до 33,9 % станом на 01.01.2009, а потім поступове зменшення майже до 20 % станом на 01.01.2013. Такою є тенденція по системі в цілому. Однак є окремі банки, частка кредитування фізичних осіб у яких є надто високою: 32 банки із 175 мають частку кредитів фізичним особам

більше третини загальної суми. Більше 50 % становить ця частка у 20 банків України, якими є, в основному, найбільші банки: Надра, Укрсоцбанк, УкрСиббанк, Дельта Банк, Ерсте Банк (Фідо). Є шість банків, де частка кредитів перевищує навіть 90 %: Ідея Банк, Банк “Русский Стандарт”, Банк “Фамільний”, Платинум Банк, Профін Банк, Банк “Ренесанс Капітал”.

Вважають, що великі, системні банки здатні демонструвати вищий рівень диверсифікації ризиків, оскільки кредитують багато різних напрямків. Такі банки мають досить низький ризик значного інсайдерського кредитування, хоча іноді реалії життя відрізняються від теорії.

Дослідимо питання щодо кількості і розмірів банків, що мають великий ризик концентрації кредитів фізичним особам, що, до речі, є одним із п'яти ризиків інформаційного шаблону визначення системно важливих банків. Так, станом на кінець I кварталу 2013 р. банків з часткою кредитів фізичним особам більше 50 % було 15, з них I групи – 3, II групи – 3, III групи – 1, IV групи – 8. А шістьма роками раніше, тобто ще перед кризою, таких банків було 20 (всі ті, що і зараз мають частку кредитів >50 %, а також 8 ліквідованих).

Таблиця 3 – Кредити, надані банками України, залишки заборгованості (розраховано за даними [7])

Дата	Млн грн.				Питома вага, %			
	Кредити надані, усього	Кредити, надані суб'єктам господарювання	Кредити, надані фізичним особам	Інші	Кредити надані, усього	Кредити, надані суб'єктам господарювання	Кредити, надані фізичним особам	Інші
01.01.2006	142 277	109 121	33 156	х	100	76,7	23,3	х
01.01.2007	245 523	167 768	77 755	х	100	68,3	31,7	х
01.01.2008	485 368	276 184	153 633	55 551	100	56,9	31,7	11,4
01.01.2009	792 244	472 584	268 857	50 803	100	59,7	33,9	6,4
01.01.2010	747 348	474 991	222 538	49 819	100	63,6	29,8	6,7
01.01.2011	755 030	508 288	186 540	60 202	100	67,3	24,7	8,0
01.01.2012	825 320	580 907	174 650	69 763	100	70,4	21,2	8,5
01.01.2013	815 327	609 202	161 775	44 350	100	74,7	19,8	5,4

Примітка: до 01.01.2008 у звітності не виділяли “Інші” кредити, до складу яких після зазначеної дати входять міжбанківські.

Додався до переліку банків зараз тільки один новий – “Банк ¾”. Досить вражаючою є і кількість ліквідованих банків – 8 із 20 зазначених.

Частка кредитів фізичним особам на 01.01.2007 становила 32 %, з них банки I групи – 37 %, II групи – 23 %, III групи – 34 %, IV групи – 27 %. А згодом частка в цілому по системі суттєво зменшилася – майже до 20 % на 01.01.2013,

з них банків I групи – 23 %, II – 21 %, III – 16 %, IV – 22 %. Тобто фактично всі групи банків зменшили частку кредитів фізичним особам.

Важливим для оцінки впливу концентрації кредитів фізичним особам є показник рівня боргів до доходів населення. Для Великобританії, наприклад, цей показник вже з 90-х років перевищує 100 % (рис. 2).

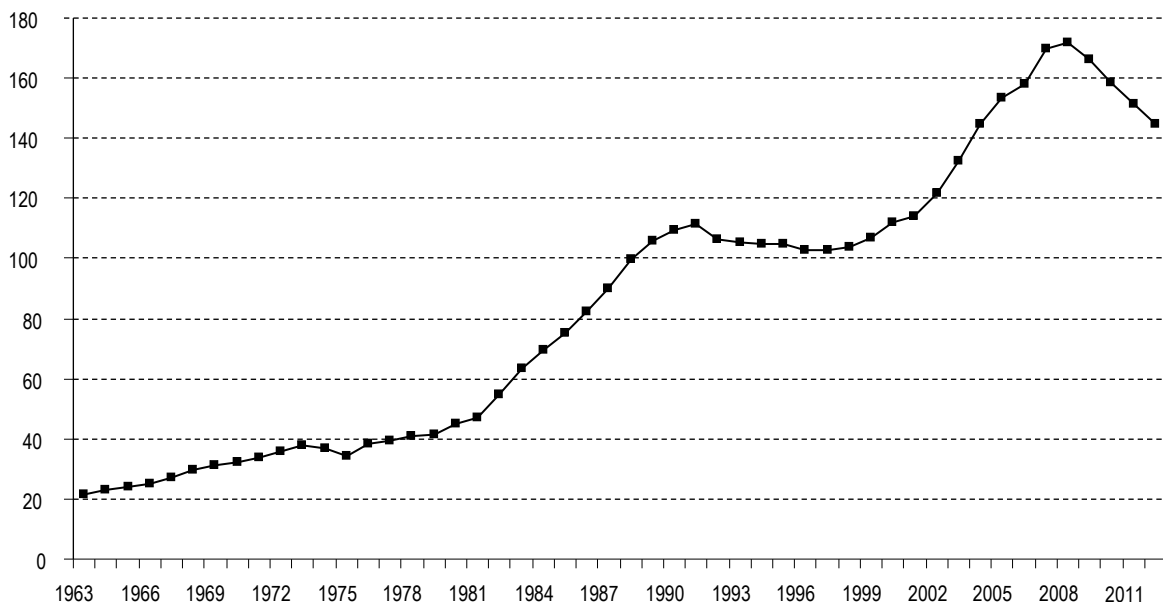

Рисунок 2 – Відношення боргів домогосподарств до їх доходів за даними Bank of England, % [8]

Для порівняння у наступній таблиці наведено динаміку боргового навантаження на населення України за останні 8 років (табл. 4).

Зрозуміло, що рівень боргів набагато нижчий, ніж у Великобританії, але згадаємо, що майже 84 % доходів населення України іде на купівлю

харчів, товарів та близько 7 % – на податки. За таких умов, коли 91 % доходів одразу ж витрачається на необхідне та обов'язкове, складно розраховувати на достатній рівень доходів для своєчасної (та в повному обсязі) сплати боргів по кредитах домогосподарств.

Важливим для належної оцінки ризику концентрацій є і показник річного зростання окремих типів кредитів. Так, за результатами дослідження спеціалістів Світового банку визначено, що через 3–5 років після 15 %-го річного зростання кредитів з високою ймовірністю настає банківська криза.

Для Великобританії за останні 25 років така ситуація для кредитів спостерігалася в тому числі у 2002–2003 рр., якраз за 5 років перед світовою кризою, що почалася у 2007 р. (рис. 3).

Таблиця 4 – Рівень боргу за кредитами домогосподарств України у порівнянні з їх доходами (розраховано за даними Держкомстату та НБУ)

Показник	Роки							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Рівень боргу, %	8,69	16,47	24,65	31,39	24,79	16,94	13,96	11,50

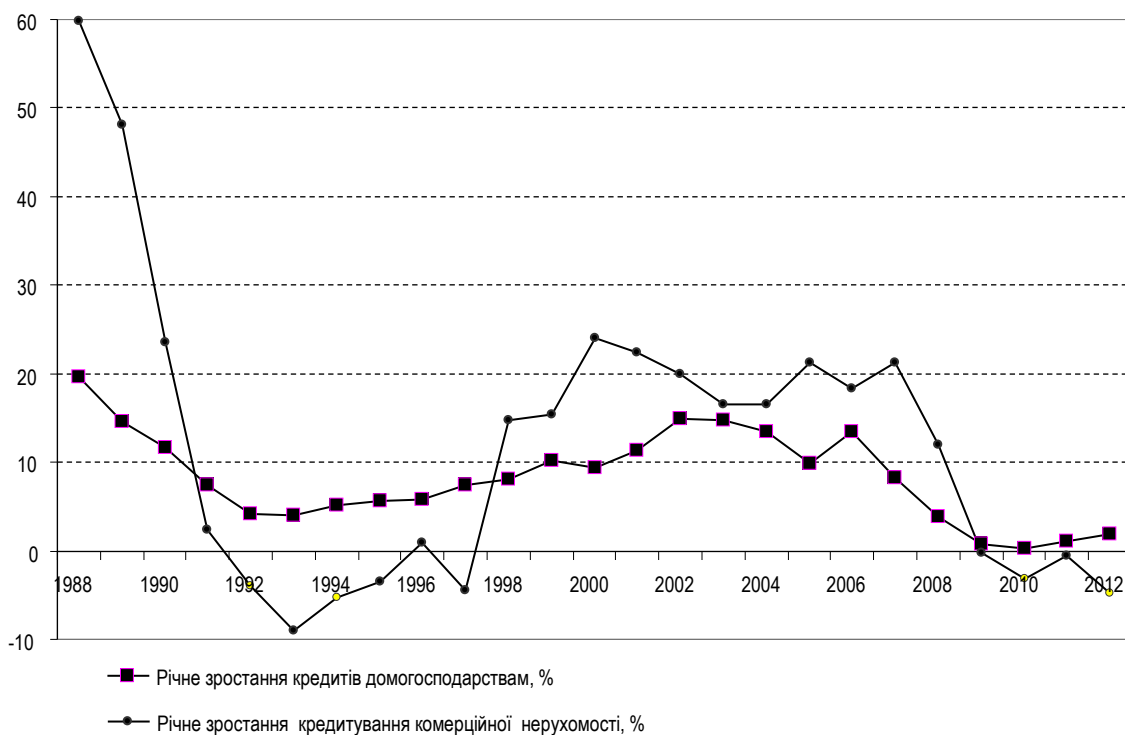

Рисунок 3 – Річне зростання кредитів домогосподарствам та кредитування комерційної нерухомості, % за даними Bank of England [8]

Отже, за результатами проведеного аналізу маємо, що до групи потенційно нестійких банків належать такі, де спостерігається високий концентраційний ризик, зосередженість на кредитуванні великих позичальників/інсайдерів, окремих галузей, кредитування супроводжується наданням однотипної застави.

Висновки. Вищенаведені дані фактично свідчать про недостатній моніторинг ризику концентрації кредитів, що внаслідок виключної спеціалізації банків України на кредитуванні свідчить про недостатній запас стійкості. Ризики концентрації для країн з перехідною економікою відображають недостатню диверсифікацію портфелів

за різними ознаками, характеризують слабкий розвиток малого бізнесу та відсутність належної його підтримки, недостатній рівень капіталу для абсорбції концентраційних ризиків, зосередженість діяльності окремих банків на вирішенні проблем їх власників, що можуть представляти інтереси ФПГ.

Концентрація кредитів – це ще і концентрація джерел доходів, сфокусованість на результатах окремих позичальників, галузей.

Таким чином, лімітування, в тому числі галузевих концентрацій та за позабалансовими статтями, є важливим чинником впливу на фінансо-

ву стійкість банків, оскільки несе в собі значний системний ризик.

Банки повинні (або цього має вимагати регулятор) бути зацікавлені в:

- існуванні системи лімітів, що постійно актуалізуються;

- дієвій системі “тривожних рівнів” для процедури моніторингу ризику концентрації;
- розкритті позабалансових концентрацій;
- системі управлінських дій у разі виявлення істотного ризику концентрації.

Список літератури

1. Ковалев П. П. Риск концентрации портфеля. Методы управления [Електронний ресурс] / П. П. Ковалев // Банковское кредитование. – 2007. – № 4. – Режим доступу : <http://www.lawmix.ru/bux/63382/>.
2. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України : постанова Правління НБУ від 02.08.2004 № 361 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04>.
3. О Методических рекомендациях по организации кредитными организациями внутренних процедур оценки достаточности капитала : письмо ЦБР от 29 июня 2011 г. № 96-Т [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=116327>.
4. Разумовский П. А. Штраф на капитал за концентрацию кредитного риска [Электронный ресурс] / П. А. Разумовский, М. В. Помазанов // Банковское дело. – 2010. – № 2. – С. 52–60. – Режим доступа : http://www.nes.ru/dataupload/files/events/bankseminar/session48/razumovskii_paper.pdf.
5. Риски концентрации – серьезная проблема для банков региона ЕМЕА. Standard & Poor’s, 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rusipoteka.ru/research/snp-1.htm>.
6. Слесарь Ю. А. Риски концентрации: методы измерения и контроля / Ю. А. Слесарь // Управление финансовыми рисками. 2009. – № 4(20). – С. 280–294.
7. Статистичний бюлетень НБУ [Електронний ресурс] : Режим доступу : http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=71195.
8. Статистичні дані Банку Англії [Електронний ресурс] / Further breakdown of all currency deposits from and loans to UK resident sectors (a). – Режим доступу : <http://www.bankofengland.co.uk/statistics/Pages/bankstats/current/default.aspx>.
9. Gordy M., Lutkebohmert E. Granularity adjustment for Basel II // Deutsche Bundesbank Discussion paper. – 2007. – № 01. – Режим доступу : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.89.9208&rep=rep1&type=pdf>.
10. Vasicek O. Loan Portfolio Value // Risk. – 2002. – Vol. 15, Iss. 12. – P. 160–162. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.risk.net/data/risk/pdf/technical/2007/risk20_0707_technical_credit.pdf.
11. Studies on credit risk concentration. Basel Committee on Banking Supervision, November 2006, Working Paper. № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bis.org/publ/bcbs_wp15.pdf.
12. Westley K. The new industrial analysis of bank deposits and lending [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bankofengland.co.uk/statistics/Documents/ms/articles/artjan99.pdf>.

Отримано 29.04.2013

Summary

The article studies the banking loans` concentration in Ukraine (sectoral risk and others). The high level of concentration risk proved, it can cause a large number of banks` bankruptcies. A comparison of the level of concentration risk with data on individual countries is conducted.